

Klasik Arap Edebiyatında “Cimrilik” Teması

The Theme of “Stinginess” in Classical Arabic Literature

Murat ATAMAN*

Öz

Cimrilik olgusu, antik çağlardan beri insanların iç dünyasında merak uyandıran bir konu olmuştur. Farklı kültür ve medeniyetler içerisinde cimrilere/cimriliğe dair yer alan atasözü, hikâye, vecize, şiir gibi yazılı ve sözlü edebiyata çokça tesadüf edilmesi evrensel bir temaya dönüştüğünün göstergesidir. Bu nedenle felsefeden psikolojiye, ilahiyattan edebiyata kadar birçok alanda doğrudan veya dolaylı olarak cimrilik konusunu ele alan eserler telif edilmiştir. Edebiyat sahasına gelindiğinde ise cimriliğin diğer disiplinlere nispeten daha kapsamlı ve farklı açılardan işlendiği mülâhaza edilir. Bunda edebiyatın sözlü ve yazılı kültürü kapsayıcı yönünün yanı sıra toplumun her kesimine hitap ediyor olmasının rolü vardır.

Klasik Arap edebiyatı eserlerinin hemen hepsinde yer alan cimrilik bahsi ahlaki açıdan oldukça kadar kültürel yönüyle de ele alınmıştır. İslam'ın öğüt verme geleneğine bağlı kalınarak zemmedilen cimrilik, bireysel ve toplumsal yozlaşmanın temel öğelerinden sayılmıştır. Cimri psikolojisini enine boyuna irdeleyerek tenkit eden edipler ilginç bir şekilde cimrilere mizahi bir hüviyet kazandırmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu çaba ve gayret Klasik dönem Müslüman Arap toplumunun cimri tasavvurunu değişik açılardan yansıtmayı başarmış gibi görünmektedir. Bu makale klasik Arap edebiyatı kaynaklarında tasvir edilmeye çalışılan cimri(lik) karakterini incelemeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap Edebiyatı, cimrilik, cimri psikolojisi, mizah, ahlak.

Abstract

The phenomenon of miserliness has been a subject of curiosity in the inner world of individuals since ancient times. The prevalence of proverbs, stories, aphorisms, poems, and other literary forms related to miserliness across various cultures and civilizations indicates its transformation into a universal theme. Consequently, works directly or indirectly addressing the topic of miserliness have been composed in various fields, ranging from philosophy to psychology, theology to literature. In the realm of literature, it is observed that miserliness is explored more comprehensively and from different perspectives compared to other disciplines. This is attributed to the inclusive nature of literature, which addresses all segments of society, along with its oral and written cultural aspects.

In classical Arabic literary works, the theme of miserliness is not only approached from a moral standpoint but also examined in its cultural dimension. Miserliness, criticized within the framework of Islamic admonitory tradition, is considered a fundamental element of individual and societal moral decay. Literary figures, while critically examining the psychology of miserliness, have intriguingly endowed misers with a humorous character. This effort and endeavor seem to have successfully reflected the conception of miserliness in Classical Muslim Arab society from various angles. This article aims to examine the miserly character portrayed in classical Arabic literary sources.

Keywords: Classical Arabic Literature, miserliness, miser psychology, humor, ethics.

Extented Summary

The theme of miserliness is a frequently encountered motif in Classical Arabic literature and similarly prevails widely across world literatures. Throughout history, this theme has been effective in capturing people's attention and establishing a significant place within society. The existence of a broad spectrum of literary elements related to miserliness, such as proverbs, stories, and aphorisms, indicates the universal appeal of the theme. Several reasons contribute to the widespread prevalence of the theme of miserliness across cultures. Firstly, miserliness reflects a facet of human nature, making it a subject with which people can easily relate. Secondly, stories and teachings related to miserliness aim to impart lessons to individuals by emphasizing moral values within society. Literature is known for its ability to bring together oral and written cultures. Legends, fairy tales, and proverbs passed down through oral tradition can evolve over time into literary works. The thorough exploration of the theme of miserliness in literature stems from the ability of literature to merge oral and written cultures and appeal to a wide cross-section of society. The treatment of the miserliness theme in literature transcends mere storytelling, reaching philosophical, psychological, and divine dimensions. Works related to miserliness can delve into the depths of human nature through character analyses or question societal norms. This diversity allows the theme of miserliness to be intricately and multi-dimensionally explored in literature, making it a rich and layered subject.

In Classical Arabic literature, miserliness has been perceived as a fundamental element of moral corruption, frequently explored in works that depict various distortions arising in different relationships and contexts. Miserliness is considered not only in its material form but also as emotional, social, and spiritual miserliness. In foundational relationships such as marriage, kinship, friendship, neighborliness, and worship, miserliness has functioned as the source or determinant of moral corruption occurring in these relationships. For example, if a miserly person refrains from assisting relatives or hesitates to share with friends, such behavior can lead to moral deterioration in social relationships. Similarly, in neighborly relations, miserliness can weaken the spirit of solidarity and mutual assistance. Authors have sought to create social awareness by examining the concept of miserliness. In these works, miserliness is portrayed not merely as a narrow perspective focused on individual interests but also as an attitude that harms the overall health and solidarity of society. This approach highlights miserliness as a mindset detrimental to both the individual and the community, aiming to encourage readers to question their thought structures regarding miserliness and understand its negative effects on societies. Furthermore, the theme of miserliness has not remained confined to aesthetic concerns; it has delved into moral values and the depths of human relationships, fostering an emotional connection and contemplation among readers. By addressing the issue of miserliness as more than just an aesthetic problem, these works have aimed to prompt reflection and encourage positive changes. Emphasizing the moral values of society, these literary pieces have played a significant role in raising awareness among individuals and positively influencing them.

Miserliness and misers have not only been subjects of moral critique in literary works but have also transcended into figures of joy and humor within society over time. This transformation has significantly contributed to the formation of classical Arabic humor. The attacking and defensive attitudes of misers have evolved into comedic figures, providing a humorous perspective on issues such as selfishness and a lack of sharing through the excuses they generate, thereby fostering social criticism. Consequently, misers have come to be considered fundamental materials in the realm of humorous literature.

* Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bölümü, Bursa, Türkiye, murat-ataman58@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7049-3125

Gönderilme Tarihi / Received Date:
12 Aralık 2023
Kabul Tarihi / Accepted Date:
15 Şubat 2024

Atıf/Citation: Ataman M. (2024). Klasik Arap Edebiyatında “Cimrilik” Teması doi.org/10.30767/diledeara.1404148

In the modern era, the theme of miserliness and misers has found reflection in important works of world literature. Examples include Charles Dickens’ “A Christmas Carol”, Molière’s play “The Miser”, Dostoevsky’s novel “The Idiot”, and Balzac’s work “Eugénie Grandet.” However, two early works, namely Cahiz’s “Kitab al-bukhalâ” and Khatîb al-Bagdâdî’s “al-Bukhalâ”, stand out as the first two written works on this theme. In our country, various theses and articles have been written on miserliness and misers across different disciplines. The forthcoming sections of this article will delve into those studies relevant to our topic.

The article provides a detailed explanation of how themes related to miserliness are addressed in various works of classical Arabic literature and how these works reflect the medieval Muslim Arab society’s conception of miserliness. Additionally, the inclusion of analyses from classical moral books adds an important contribution, enabling a deeper understanding of how the issue of miserliness aligns with the ethical norms of the time. This dual-layered approach distinguishes the article, representing a comprehensive investigation into the theme of miserliness.

Giriş

Klasik Arap edebiyatı eserlerinin hemen hepsinde karşımıza çıkan cimrilik teması çok eski çağlardan beri insanların ilgi ve alakasını celbetmiştir. Hemen her kültür ve medeniyet içerisinde cimriliğe dair atasözü, hikâye, vecize gibi edebiyat malzemelerinin yer alması, cimrilik konusunun evrensel bir ilgi ve alakaya sahip olduğunu göstermektedir. Cimrilik olgusuna olan ilgi ve alaka yalnızca sözlü edebiyatla sınırlı kalmamış; felsefeden psikolojiye, ilahiyattan edebiyata kadar birçok ilim dalının doğrudan veya dolaylı konusu olmuştur (Aristo, 1924, ss. 1-13). Fakat cimriliğin edebiyat özelindeki yerinin diğer alan ve disiplinlere nispetle daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Bunda edebiyatın sözlü ve yazılı kültürü kapsayıcı yönünün yanı sıra toplumun her kesimine hitap edebiliyor olmasının rolü büyüktür.

Klasik Arap edebiyatında *cimrilik* ahlaki yozlaşmanın en temel öğelerinden biri olarak görülmüştür. Evlilik, akrabalık, dostluk, komşuluk, ibadet gibi ilişkilerdeki yozlaşmalarda cimriliğin izdüşümlerini görmenin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Estetik kaygıların yansırı yaşadıkları toplumu ahlaki yozlaşmalara karşı bilinçlendirmeyi de hedefleyen edipler, “cimrilik” kavramını derinlemesine irdeleyerek toplumsal bir duyarlılık oluşturmaya çalışmışlardır.

Edeb kitaplarında cimrilik/cimriler konusu yalnızca bir ahlak eleştirisi olarak ele alınmamıştır. Mizahın iki temel öğesi sayılan *saldırma* ve *savunma* tutumu cimriler tarafından oldukça güzel sergilendiğinden zamanla bu gürhün cemiyet hayatı içerisinde neşe ve güldürü figürlerine dönüştüğü görülmüştür. Bu durum aynı zamanda klasik Arap mizahının şekillenmesine de vesile olmuştur. Cimrilerin kılı kırk yaran düşünceleri, kırk dereden su getirerek ürettikleri bahaneler bir taraftan tenkit edilirken diğer taraftan bencillik ve paylaşım eksiklikleri gibi sorunlara mizahi bir bakış açısı getirerek toplumsal eleştirinin yapılmasına da vesile olmuştur. Dolayısıyla mizah edebiyatının en temel malzemelerinden biri olarak kayda geçmeyi başarmışlardır.¹

Öte yandan cimrilik ve cimriler bahsi modern dönemde de edebiyatçıların dikkatini çekmiştir. Dünya edebiyatında telif edilen eserlere göz attığımızda karşımıza çıkan Charles Dickens’in *cimri* kitabı, Molier’in *cimri* oyunu, Dostoyevski’nin *Budala*’sı, Balzac’ın *Eugénie Grandet* adlı eseri bunlardan sadece bazılarıdır. Fakat belirtmek gerekir ki Câhiz’in (öl.255/869) *Kitâbu’l-buhalâ’sı*

ve Hatîb el-Bağdâdî (öl.463/1071) tarafından telif edilen *Cimriler* kitabı edebiyat sahasında ilk iki eser olma özelliğine sahiptir.

Ülkemizde de cimriliği ve cimrileri ele alan çeşitli disiplinlerde tez ve makaleler kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların konumuzla alakalı olanlarına yeri geldikçe makalenin ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Makalemizi diğer çalışmalardan farklı kılan cimrilik temasını Klasik Arap edebiyatı çerçevesinde ele alarak orta çağ Müslüman Arap toplumunun cimri tasavvurunu çeşitli yönlerden ortaya koymaya çalışmak olmuştur. Bunu yaparken genel manada klasik Arap edebiyatı eserlerinden yararlanılmış yer yer klasik dönem ahlak kitaplarından da faydalanılmıştır.

Cimriliğin klasik dönem Müslüman toplumdaki tasavvuru hakkında bilgi vermek makalemizin temel odak noktası olduğundan, sözlüklerdeki teknik tanımlar makalenin dışında tutulmuştur. Onun yerine cimriliğin o dönemdeki toplumsal ve kültürel bağlam içinde nasıl algılandığını ortaya koyan tanımlara yer verilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, konuyu fazladan detaylara boğmadan, hedeflenen çerçeveyi koruyarak cimriliğin klasik dönem Müslüman toplumu içindeki anlamını daha berrak bir şekilde sunmayı amaçlamaktadır.

Cimriliği itikadi bir problem olarak gören Abbasi veziri Fadl b. Sehl’in (öl.202/818) şu tanımla konuya giriş yapabiliriz: “Cimrilik, Allah’a karşı su-i zanda bulunmaktır” *البخلُ سوء الظنِّ بالمعبود*.² Anlaşılan Fadl’in cimri tanımı şu iki ayetten mühlhemdir/Fadl, cimriliği bu şekilde tarif etmesini şu iki ayete dayandırdığına atıfta bulunur:

﴿الشَّيْطَانُ يَجِدُكُمْ الْفَقْرَ﴾

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur.” (Bakara,2/286).

﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ﴾

“Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir.” (Bakara,2/286.)

Horasanlı sûfi Şakîk-ı Belhî, (öl.194/810) yedi yüz kadar alime “cimrilik nedir?” sorusunu yönelttiğini ve her birinden aynı cevabı aldığını nakleder. Bu ortak tanıma göre cimrilik: “İnsanın sahip olduğu maldan Allah’ın hakkı olan malı vermemesidir (es-Semerkindî, t.y., s. 605). Tanımdan da anlaşıldığı üzere cimrilik zekât gibi farz olan tasadduk türleriyle sınırlandırılmıştır. Fakat ileride görüleceği üzere zekâtı vermekle yetinmek cimrilikten uzak durmak için yeterli görülmemiştir.

Bir başka tanımda cimri karakterin maddiyatla olan ilişkisi esas alınmıştır:

هُوَ أَنْ يَرَى الرَّجُلَ مَا أَنْفَقَهُ سَرَفًا وَمَا أَمْسَكَهُ سَرَفًا

“(Cimrilik) Kişinin yaptığı harcamayı israf, malını tutmasını ise kâr görmesidir (el-Âbî, 2004, s. 1/227); (er-Râgıb, 1999, s. 1/689).

Bazı felsefecilerin yaptıkları tanımda/tanımlarda ise cimriliğin insan karakteri üzerindeki olumsuz etkilerinin ön plana çıkarıldığı görülür. Buna göre cimrilik “İnsanın insani özelliklerini yok ederek, yerine hayvansal nitelikler getiren ahlakın adıdır.” Öyle anlaşılıyor ki bu tanımda insani özellik denilen şey cimriliğin doğasıyla çatışan paylaşmak ve yardımlaşmaktır; hayvansal nitelikler ise cimriliğin tabiatında bulunan hırs ve bencilliktir (es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî,

¹ Geniş bilgi için (bk. Muhammed & Emin, 2019)

² Râgıb’ın da belirttiği üzere Fadl bu tanımı Hz. Peygamberin “منع الموجود سوء الظن بالمعبود (elinde) var olanı esirge, Allah’a sui zandır” sözünden almıştır.(bk. er-Râgıb, 1999, s. 1/661)

1983, s. 43). Cimriliği Allah-insan ilişkisi bağlamında ele alan sûfiler ise onu “Benliğini ve ruhunu Allah’a teslim etmeyen kişiler” şeklinde tarif etmişlerdir (Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid, 1996, s. 1/312).

Zengin bir semantik yelpazeye sahip olan Arapçada “cimrilik” olgusu yalnızca genel kullanım olan بَخِيلٌ lafzıyla ifade edilmemiş, cimriliğin şiddeti, çokluğu, azlığı, cimri psikolojisi gibi faktörler dikkate alınarak çeşitli lafızlar vazedilmiştir. Mesela eli aşırı sıkı olanlar için مُسْكٌ; şiddetli cimrilikle birlikte malın eksilmesinden dolayı canı sıkılıp morali bozulanlar için نَجْرٌ; şiddetli cimrilikle birlikte mal ve mülk kazanmada hırslı olup, iyilik yapmada da cimrilik edenler için سَحِيحٌ; cimrilikte katı, sert ve tavizsiz olanlar için فَاحِشٌ; cimrilikte zirve olanlar için جَلْبُزٌ; başkalarına yedirmediği gibi kendisi de yemeyenler için ise نَيْمٌ lafızları kullanılmıştır (Ebû Mansûr, 2002, s. 111).

Gazzâlî (öl.505/1111) *İhya* kitabında cimrilikle ilgili yapılan tanımları bir taraftan eleştirirken diğer taraftan “cimriliğin” göreceli bir yapıya sahip olduğunu altını çizer. Bununla birlikte o, bir kimsenin cimri kabul edilmesinin kriterlerini net bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Müellif cimrilikle nitelenmenin iki temel ögesinin olduğunu belirtir. Birincisi: Şeri bakımdan mükellef olunan (zekât, nafaka vs.) harcamaları yapmaktan kaçınmak; ikincisi: mürüvvet bakımından, yani örfeye göre yükümlü olduğu harcamalardan geri durmaktır. Eşe- dosta, komşulara yapılan ikramlar da bu kabildendir. Özetle bu iki şeyden biri hususunda yapılan kısıtlama kişinin cimrilikle anılmasına neden olur (el-Gazzâlî, 2010, s. 3/260-261).

Edebiyat kitaplarının çizdiği cimri tiplerinden yola çıkarak cimri karakterinin hayat tasavvurunu az çok saptamanın mümkün olduğu söylenebilir. Genel manada insanın mal ve mülk ile olan ilişkisini yansıtan “cimrilik” aynı zamanda kişinin ahlakı, sahip olduğu karakteri hususunda da ip uçları vermektedir. Dolayısıyla cimriliği mercek altına alan bilgiler onun özünü, türediği kaynağı bulma yolunda epey çaba sarf etmişlerdir.

Öteden beri korkaklıkla cimrilik arasında organik bir bağın olduğu İslam düşünürleri tarafından dile getirilmiştir. Söz gelimi Gazzâlî cimriliğin korkaklıktan kaynaklandığını dile getirmiştir (el-Gazzâlî, 1996, s. 285). Öyle ki cimri karakterinin tipik düşünce tarzı olan “malın eksilmesiyle insanlara muhtaç olunacağı” fikri, aslında özü itibarıyla korkaklık gibi bir başka zafiyetle ilintilidir. Bu “kaygı ve endişe” psikolojisi insanı cimriliğe iten en temel saik olarak değerlendirilmiştir (el-Gazzâlî, 1996, s. 285). Belki de bu nedenle cimrilik klasik dönem Arap kültüründe insanı sarmalayan bir nesneye benzetilerek “fakirlik gömleği” [البخلُ جَلْبَابُ الْمَسْكِينَةِ] olarak adlandırılmıştır (İbn Hibbân, t.y., s. 131); (el-Mâverî, 1986, s. 185).

Diğer bazı değerlendirmelerde ise tersine, korkaklığın cimrilikten kaynaklandığı belirtilmiştir. Zira korkaklık “insanın ruhunda kısa vadede hasıl olacak bir acı nedeniyle sorumlu olduğu/önem verdiği şeylerden alıkonulacağı vehmidir.” Dolayısıyla kişi bu riskten kaçınmak ve rahatından ödün vermemek için bir tür cimrilik olan korkaklığa tutunmaya çalışır (Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, t.y., s. 242). Bu ikisinden farklı olarak *Muhadarâtu'l-udebâ*'da yer alan bir tespitte ise cimrilik ve korkaklık “kötümserlik” gibi düşünce bozukluğundan meydana gelen iki haslet olarak kaydedilmiştir (er-Râgıb, 1999, s. 1/45).

Cimriliğin özü hakkında yapılan tespitler korkaklıkla sınırlı kalmamıştır. Bazı İslam düşünürleri cimriliğin hırs/ihiras ile aynı tabiata sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Ebû Tâlib el-Mekkî, 2005, s. 1/419). Fakat hangisinin diğeri için esas teşkil ettiği ihtilaf konusu olduğundan kimi zaman “hırsın” insanı cimriliğe sürüklediği [أَوَّلُ دَنَاءَةِ الْجُرْحِ تَأْمِيلُ الْبُخْلِ], kimi zamanda tam tersinin yani

cimriliğin insanı hırsa sürüklediği dile getirilmiştir [البخلُ لِقَاحُ الْجُرْحِ] (İbn Abdülber en-Nemerî, 1962, s. 1/156).

Meşhur edip Ebû Bekr el-Havârizmî (öl.383/993) *Müfîdyü'l ulûm* adlı eserinde cimriliğin tul-u emel ve geçim korkusundan kaynaklandığını söyler (el-Hârizmî, t.y., s. 234). Müellif bu tespitin öncesinde Müslüman bireyin maddiyatla olan ilişkisi/durumu üzerine odaklanmış, cimrilikten uzak durabilmenin hassas bir denge gerektirdiğine atıfta bulunmuştur. Nitekim maddiyat insanın tabii tutulduğu en büyük sınavdır. Bu nedenle Allah Teâlâ maddiyatı Kur’ân-ı Kerim’de “engel/engel” olarak isimlendirmiştir. Bir taraftan nefsanî arzu ve isteklerin gerçekleşebilmesi maddiyata dayandığından eleştirilmiştir; diğer taraftan zekât, sadaka, cihat giderleri gibi amellerin yapılabilmesi için maddiyat zorunlu görülmüştür. Öte yandan hadislerde de mal ve mülk edinmek paradoksal biçimde ele alınmıştır; yeri gelmiş yerilmiş, yeri gelmiş fakirliğin neredeyse küfür olduğu beyan edilmiştir.³ Havârizmî bu durumun akıl sahiplerini hayrete düşürüp ikilem içerisinde bıraktığı bilgisini paylaşmıştır (el-Hârizmî, t.y., s. 233).

Cimriliğin klasik ilim geleneğinde yaygın bir biçimde çeşitli ahlaki zaafarla ilişkilendirildiği görülür. Yerine göre detay verilmeden genel ifade kalıplarıyla dile getirilen bu düşünce bazı kereelerde somut örnekler üzerinden detaylandırılır. Örneğin Hz. Hasan’a (öl.49/669) nispet edilen bir özdeyişte cimriliğin genel manada tüm hata ve kusurları kapsadığına ve ilişkileri yozlaştırdığına değinilmiştir:

البخلُ جَامِعٌ لِلْمَسَاوِيءِ وَالْعُيُوبِ، وَقَاطِعٌ لِلْمَوَدَّاتِ مِنَ الْقُلُوبِ.

“Cimrilik tüm kötülük ve kusurları ihtiva eder; kalplerdeki sevgi ve muhabbeti örseler.” (en-Nüveyrî, 2002, s. 3/295).

Aşağıda yer alan anekdotta da aynı düşünce Abdurrahman b. Avf’ın (öl.32/652) dilinden ifade edilmiştir:

“Tâbiîn’den bazı zevat Abdurrahman b. Avf’ı Kâbe’nin etrafında tavaf ederken görürler. Hazretin dilinde yalnızca رَبِّ قِنِي شُحَّ نَفْسِي *“Rabbim nefsimin cimriliğinden beni koru.”* duasını tekrarladığını fark ederler. İçlerinden biri hemen yanına giderek “Efendim, tavaf boyunca yalnızca bu duayı zikrediyordunuz.” bunun hikmeti nedir, diye sorar. Abdurrahman b. Avf: Çünkü cimrilikten korunursam hırsızlıktan, ihanet etmekten ve daha nice kötü ahlaktan korunmuş olurum, der.” (Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, 2014, s. 45).

Cimrilikle ilişkilendirilen ahlâkî zaafaların başında hasis insanların karakteri olarak bilinen haset zikredilmiştir.⁴ Tabiatı itibarı ile hasedin cimrilikle özdeş olduğu fakat keyfiyeti bakımından ayrıştığı söylenebilir. Nitekim her iki hasletin tabiatında “bencillik” ve “hırs” vardır. Cimrilik, sahip olunan değeri paylaşmaktan kaçınma eğilimini ifade ederken, haset bunun daha uç noktası sayılabilecek Allah’ın insanlara mülkünden yaptığı taksime tahammül göstermeme durumunu ifade etmektedir. O nedenle haset الْحَسَدُ غَايَةُ الْبُخْلِ “cimriliğin doruk noktası” olarak nitelendirilmiştir (el-Gazzâlî, 1996, s. 325). Benzer şekilde kıskançlığın da cimrilikten tevellüt ettiği bilgisine *edeb* kitaplarında rastlamaktayız (İbn Kuteybe, 1997, s. 4/78). Yine bu minvalde İskender Makedon’a, hocası tarafından yapılan bir nasihat oldukça çarpıcıdır.

³ Hadisler için (bk. el-Beyhaki, 2003, s. 9/13)

⁴ Modern dönem psikoloji çalışmalarında da cimriliğin hasetle ilişkilendirildiği görülür. (bk.Esra, 2023, s. 107)

Cimrilikten kaynaklı bir dizi kusur şöyledir:

يَا اسْكَنْدَرُ الْبُخْلُ يُنْتِجُ حُبَّ الدُّنْيَا وَيَسُوْقُ إِلَى النَّدَامَةِ وَالطَّمَعِ وَالخِيَانَةِ

“Ey İskender! Cimrilik dünya sevgisini, dünya sevgisi ise nedamet, tamahkârlık ve ihanet doğurur.” (el-Hârizmî, t.y., s. 458).

Ahlak konusunu detaylı bir şekilde irdeleyen ilim ehli, “cimriliği” insanın dünyevi ve uhrevî başarıları önündeki engellerden biri olarak değerlendirmiştir. İbn Bâcî’nin (öl.474/1081) ifade siyle cimrilik “insanda ne dindarlık ne de sultanlık bırakan bir zaafın adıdır.” (el-Bâcî, 1996, s. 22). Liderlik vasıflarını ele alan klasik dönem edebiyat kitapları “cimriliği” sultanlık, vezirlik, komutanlık gibi makam ve mevkiiler için en büyük engel olduğu görüşündedirler (el-Vatvât, 2008, s. 33). Uhrevî makamların elde edilmesinde durumun farklı olmadığı söylenebilir. Halk diliyle cimrilik, Allah’a seyir yolunda insanın yapacağı iyiliklere engel olan bir takoz gibidir. Muhaddis Hubeyş b. Mübeşşir’in (öl.258/872) Ahmed b. Hanbel (öl.241/855), Yahyâ b. Maîn (öl.233/848) gibi alimlerden yaptığı nakil bunu özetler mahiyettedir. Hubeyş bu zatların şöyle dediğini nakleder: “Cimri olup da takva sahibi bir zata rastlamadık.” (Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, 2014, s. 48).

2. Edeb Kitaplarında Cimriliğin Eleştirisi

İslam düşünce geleneğinde, umumiyetle meselelerin önce ayet ve hadis ekseninde temellen dirildiği, daha sonra yorumlamaya gidildiği bilinir. Bu metodun bir yansıması olarak, “cimrilik” edeb kitaplarında ilk etapta ayet ve hadis bağlamında ele alınarak eleştirilmiştir. Konuyla alakalı ayet ve hadislerin genelde yalın olarak verildiği, bununla birlikte yer yer ediplerin kısa yorumlar yaptıkları ve tefsir naklinde buldukları da görülür.

Kurân-ı Kerîm’de cimrilik, بُخْلٌ gibi lafızların yanı sıra bazı mecazi terkipler kullanılarak ifade edilmiştir (Faruk, 2015, ss. 62-69). Kendilerine Allah tarafından bahşedilen nimetleri cimrilik ederek fakire fukaraya vermekten ve cihat giderlerine harcamaktan kaçınanlar, cehennemin türlü azaplarıyla tehdit edilmiştir. Edipler bu gibi ayetlerin muhataplarını cimrilerin tümünü kapsayacak şekilde genel tutmuş olsalar da Râzî’nin (öl. 606/1210) de belirttiği üzere ayetlerde geçen tehditlere ilk muhataplar zekât, aile nafakası, cihat giderleri gibi zorunlu tutulan harcamalardan kaçınanlar olmuştur (Fahreddin er-Râzî, 1999, s. 9/444).

Cimriliğin en sert eleştirildiği ayetlerden biri Âl-i İmran suresinde geçen şu ayettir:

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

“Allah’ın, kendilerine lütfundan verdiği nimetlere karşı cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır o, kendileri için şerdir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’a aittir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Âl-i İmran, 3/180).

Hatta Seâlibî’nin (öl.429/1038) naklettiğine göre seleften bazı kimseler bu ayetin, içerdiği tehdit nedeniyle cimrilikten kaçınmak için tek başına yeterli olduğunu söylemişlerdir (es-Seâlibî, t.y.-a, s. 138).

Buhl / بُخْلٌ ve türevlerinden sonra cimriliği ifade etmek için Kur’ân’da en çok سُخٌّ/şuh kavramı yer alır. Cimriliğin son kertesi diyebileceğimiz سُخٌّ/şuh ayetlerde kötü huyların çözümlenmesindeki en temel faktör olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla Allah indinde kurtuluşa ermenin yegâne yolunun cimrilik hasletinden uzak durmak olduğu hısırlık üslubuyla şöyle ifade edilmiştir:

﴿وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

“Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Teğâbun, 64/18).

el-Letâ’if ve’z-zarâ’if’de yer alan bir bilgiye göre meşhur hadis alimlerinden eş-Şa’bî (ö. 104/722) bu ayetten cimrilerin huzursuz, iflah olmaz kimseler olduğu yargısını çıkarmıştır. Nitekim ayetin mefhûm-u muhâlifî “Her kim nefsinin cimriliğinden korunmazsa, işte onlar iflah olmaz kimselerin ta kendileridir.” şeklindedir (es-Seâlibî, 1981, s. 440); (es-Seâlibî, t.y.-a, s. 138).

Cimriliğin zemmedildiği ayetlerden bir de Bakara suresinde yer alan şu ayettir:

﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا﴾

“Şeytan sizi fakirlikle korkutarak cimriliği ve hayasızlığı emreder; Allah ise kendisinden mağfiret ve bol nimet vadeder.” (Bakara, 2/286).

Ayette şeytanın “fakirlik endişesini” telkin ederek insanı cimrilik marazına düşürmeye çalışması anlatılmıştır. Cimri mefhumu ayette alışık olunan lafızların dışında “çirkinliği had safhada olan söz ve fiil” olarak tarif edilen الفحشاء kelimesi üzerinden ifade edilmiştir (İsfahânî, 1991, s. 626). الفحشاء sözcüğü cimrilik anlamında her ne kadar yaygın bir kullanıma sahip olmasa da bazı şiir beyitlerinde karşımıza çıkmaktadır. Cahiliye şairi Tarafe b. el-Abd’in (öl. M.564) muallaka şiirinde “cimri” mefhumu الفاحش lafızıyla şöyle ifade edilmiştir:

أَرَى الْمَوْتَ يَخْتَامُ الْكِرَامَ وَيَضْطَفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

“Görürüm ki ölüm karartır soylu ruhları

Cimrilerin ise gözdelelerini geridekilere bırakır.” (el-Müberred, 1997, s. 1/282).

Edeb kitaplarının hemen hepsinde yer alan bir anekdotta ise yine bu ayetin cimrilik bağlamında kullanıldığına rastlanır. Biri cimri diğeri cömert iki dost arasında geçen bir yazışmada cimri olan; tutumlu olmanın faziletinden, fakirliğin zararlarından dem vurarak alttan alta dostuna cimriliği öğütler. Durumu fark eden cömert dostu cevaben “Şeytan sizi fakirlikle korkutarak cimriliği ve hayasızlığı emreder.” ayetini yazar (eş-Şerîfî, 2006, s. 3/117).

Edipler ele aldıkları konuların önemini vurgulamak için eserlerinde çok sayıda hadis zikretmişlerdir. Hadisler sıhhat bakımından çok konuya uygunluğu açısından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu eserlerde uydurma ve zayıf rivayetlerin yanı sıra birçok kelam-ı kibarın Hz. Peygamber’e nispet edildiğine rastlanır.

Hadis kitaplarının yanı sıra klasik Arap edebiyatı kaynaklarının çoğunda yer alan bir hadiste, Hz. Peygamber cimriliği tedavisi zor müzmin bir hastalık olarak tasvir eder. “Hangi hastalık cimrilikten daha amansızdır?” şeklinde vârid olan hadisin daha sonraları Müslüman Arap toplumunda bir darbı mesel halini aldığı söylenebilir (et-Tevhidî, 1988, s. 7/235); (er-Râgıb, 1999, s. 1/661). Bu sözün kendisi kadar öncesinde yer alan Hz. Peygamber ile Selime oğulları arasında geçen aşağıda yer alan diyalog da cimriliğin tasviri açısından dikkate değerdir:

“Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde, Ey Selime oğulları! Lideriniz kimdir, diye sorar. Oradakiler, cimri olmakla birlikte liderimiz Ceddü b. Kays’tır derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini kaldırarak, ‘Hangi hastalık cimrilikten daha müzmindir, bilakis lideriniz Bısr b. el-Berâ dır’ der.” (Muhammed Haccî, 1981, s. 1/139).

Hız. Peygamberin Ceddü b. Kays'ın cimri olduğunu işitince, diğer ahlâkî meziyetlerini sorma gereği duymadan liderliğini sorgulamıştır. Olayda cimriliğin kişinin karakteri ve ahlakı üzerinde belirleyici rolüne atıfta bulunulmuştur. Yine bu tespiti destekler mahiyette olan şu rivayet oldukça ilginçtir: Hız. Peygambere bir kadının faziletinden bahsedilerek “çok oruç tuttuğu” “çok namaz kıldığı” fakat cimri olduğu anlatılır. Hız. Peygamber kadının cimri olduğunu duyunca şöyle der: قَمَّا حَيَّيْنَا إِذَا “O zaman fazileti namına ne kaldı ki.” (el-Beyhaki, 2003, s. 13/323). Câhiz'in *el-Mehâsin ve'l ed-dat'ta* naklettiği “Eli açık cahil, cimri bir âbiden Allah'a daha sevimlidir.” mealindeki söz de yine cimriliğin ahlak ve karakter üzerindeki etkisine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir (el-Câhiz, 2002, s. 87).

Cimriliği ironik bir üslupla eleştiren Hasen el-Basrî (öl.110/728) cimrilere kızmak, onları zemmetmek yerine acımak gerektiğini salık verir. Zira bu güruhun ne dünyada yüzleri gülmüştür ne de ahirette gülecektir. Nice mahrumiyetlere göğüs gererek bin bir emekle yığıdıkları malın hesabını ahirette vermek zorunda kalırlar. Kısacası dünyada yoksular gibi yaşarken, ahirette zenginler gibi hesap verirler (el-Vatvât, 2008, s. 363); (en-Nüveyrî, 2002, s. 3/296).

Cimriler hicivcilerin ağır taşlamalarından kurtulamamışlardır. Alaycı bir dille cimrilerin aslında oldukça cömert kimseler oldukları; ne yazık ki bu cömertlikleri onur ve haysiyetlerini (cimrilikleri nedeniyle) insanların diline cömertçe malzeme etmiş olmalarından ötürüdür. Aşağı yukarı bu mefhum edipler tarafından farklı ifade kalıplarında şöyle dile getirilmiştir:

أَبْخَلَ النَّاسَ مَالَهُ أَجْوَدُهُمْ بَعْضُهُ

“Malını harcamakta insanların en cimrisi,

onurunu harcamakta en cömert olandır.” (er-Râgıb, 1999, s. 1/697); (el-Âbî, 2004, s. 3/104); (es-Seâlibî, 1981, s. 440).

يَصُونُ فِلْسَهُ وَيَبْذُلُ نَفْسَهُ

“Beş kuruşunu korur, onurunu saçar savurur.” (es-Seâlibî, 1981, s. 442).

يَحْفَظُ مَالَهُ وَالْعَرَضُ صَائِعٌ

“Güya korur malını mülkünü, oysa telef olmuştur onuru.” (es-Seâlibî, t.y.-b, s. 33).

عَظِيمُ الرُّوَاقِ صَغِيرُ الْأَخْلَاقِ

“Çadırı büyük ahlakı küçük.” (et-Tevhidî, 1988, s. 5/92); (el-Âbî, 2004, s. 6/39); (es-Seâlibî, 1981, s. 441).

لَا مُرُوَّةَ لِيَخِيلَ

“Cimriden yiğit olmaz.” (es-Seâlibî, 1981, s. 440).

Cimriliğe yöneltilen eleştirilerden biri de insanın hayatında meydana getirdiği kısıtlamadır. Genelde harcama yapmaktan kaçınan cimriler mallarını muhafaza etme çabasının kısıtlamada hayatlarını idame ettirerek kendilerini sosyal ve duygusal açıdan izole ederler. Bu yönleriyle edipler onları, servetlerinin boyunduruğu altında yaşayan “köleler” olarak nitelendirilmişlerdir (el-Vatvât, 2008, s. 363); (en-Nüveyrî, 2002, s. 3/296).

Cinas ve mecaz sanatının kullanıldığı aşağıdaki özdeyişte ise malını yiyerek hayatın keyfini çıkaran cömert karakter ile “malı muhafaza etme” kuruntusunun kendisini yiyip bitirdiği cimri kıyaslanarak tasvir edilmeye çalışılmıştır:

الْجَوَادُ يَأْكُلُ مَالَهُ وَالْبَخِيلُ يَأْكُلُهُ مَالُهُ

“Cömert malını yer, cimriyi ise malı yer.” (ez-Zemahşerî, 1991, s. 4/400).

Asmâî (öl. 216/831) cimriliği, insanın felaketini hazırlayan dört hasletten biri olarak değerlendirir (er-Râgıb, 1999, s. 2/743). Anlatılana göre Firavun'un helaki bile cimriliği huy edinmesinin akabinde olmuştur. İlahlık iddiasına rağmen cömertliği, halkıyla ilgilenip onlara ihsan ve ikramda bulunması ilahi azabı geciktirmiştir. Sonraları halkıyla arasına mesafeler koyup üstelik cimrilişince ilahi azaba duçar olmuştur (el-Hârizmî, t.y., s. 335); (et-Tevhidî, 1988, s. 9/105); (er-Râgıb, 1999, s. 1/746).

Cimriliğin değerlendirilmesinde maddi imkânın belirleyici bir yerinin olduğu söylenebilir. Her şeyden önce Hız. Peygamberin hadislerinde “zengin cimrilerin” diğer cimrilerden ayrı tutulduğunu görmek mümkündür. Söz gelimi bir hadiste Allah Teâlâ'nın nefret ettiği üç sınıf insandan bahsedilmiş, bunlardan birinin “zengin cimriler” olduğu anlatılmıştır (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 35/286). Edebiyatçıların da “zengin cimrileri” ayrı bir kategoride değerlendirdikleri görülür. Kötü tutum ve ahlaki zaafın dışı vurumu ve toplum nezdinde bulunduğu karşılık insanı kuşatan çevre, kültür, eğitim, maddi imkân gibi faktörlere bağlı olarak farklılık gösterdiğinden, “zengin cimri” ayrımının yapıldığı tahmin edilmektedir (er-Râgıb, 1999, s. 2/747). Mesela Tevhidî'nin (öl.414/1023) *Mukabesât'ın* da yer alan bir vecizede “zengin cimri” şöyle tasvir edilmiştir:

الْبَخِيلُ الْغَنِيُّ كَالْجَبَانِ الْقَوِيُّ

“Zengin cimri, korkak pehlivan gibidir.” (et-Tevhidî, 1992, s. 268).

Sokrates'e nispet edilen aşağıdaki temsilî teşbihte de “zengin cimri” vurgusunun yapıldığı görülür:

“Zengin cimriler tıpkı merkepler gibidirler. Merkepler, sırtlarında altın ve gümüş gibi değerli madenleri taşımalarına rağmen yedikleri kuru saman ve arpadan ibarettir. Zengin cimriler de böyledir; mal ve mülkün hamallığını yaparlar fakat ağız tadıyla bir şey yiyip içemezler.” (el-Vatvât, 2008, s. 362); (en-Nüveyrî, 2002, s. 3/295).

Keza verilen bir sözü cimrilikten ötürü yerine getirmemek, veyahut misafir ağırlarken pintilik etmek çirkinlik ve ahlaki zafiyet bakımından sıradan cimriliğe göre daha kaba ve menfur sayılmıştır (en-Nüveyrî, 2002, s. 3/256). Bazı özlü sözlerde bu mefhumun oldukça güzel teşbihlerle anlatıldığı müşahede edilir. Birkaç örneği şöyledir:

خُلْفُ الْوَعْدِ خُلْفُ الْوَعْدِ

“(Pintiliği sebebiyle) vadinden dönme, hasislerin karakteridir.” (Ebû Mansûr, t.y., s. 119); (es-Seâlibî, 1981, s. 456); (el-Husrî, t.y., s. 4/1080).

الْبُخْلُ عَلَى الطَّعَامِ أَقْبَحُ مِنَ الْبَرَصِ عَلَى الْجَسَدِ

“Yedirip içirmede cimrilik, cüzamlı olmaktan bile çirkindir.” (el-Müberred, 1997, s. 3/117); (el-Âbî, 2004, s. 5/30); (ez-Zemahşerî, 1991, s. 3/208).

الْبُخْلُ بِالطَّعَامِ مِنْ أَخْلَاقِ الطَّعَامِ

“İkramda cimrilik adı adamların ahlakıdır.” (ez-Zemahşerî, 1991, s. 3/249); (Ebû Mansûr, t.y., s. 119); (Hatibzâde, 2002, s. 245).

Cimri denildiğinde ilk etapta her türden maddi varlığını paylaşmaktan kaçınan hesapçı bir karakter akla gelse de *edeb* kitaplarının verdiği nüanslar arasında bazı kimselerin hassaten belli başlı şeylerde cimrilik ettikleri bilgisi yer alır. Mesela Abbasî veziri Hasan b. Mahled (öl. 267/880-81) hakkında Bağdâdî şu ifadelerle yer verir: “Hasan, harcama hususunda son derece cömert, ancak iş yediriş içirmeye geldiğinde ondan cimrisi yoktur.” (Hatîb el-Bagdâdî, 2000, s. 177). Câhiz’de Abdülmelik b. Kays hakkında “Para pul vermede oldukça cömert olmasına karşılık yedirme içirme hususunda bir o kadar cimridir” bilgisini paylaşır (el-Câhiz, 1998, s. 196).

Burada kaldım

2.1. Cimriliğin Methi

Cimrilik bu kadar yerilmişken ve kötü bir ahlak olduğu hususunda fikir birliği varken nasıl olur da güzel taraflarından bahsedilebilir diye bir soru akla gelebilir. Klasik Arap edebiyatının en özgün mahsullerinden biri hiç şüphesiz iyiliği/güzelliği ve kötülüğü/çirkinliği müsellem olan olguları/meseleleri eleştiriye açan paradoks edebiyatı olmuştur. Bir konu etrafındaki zıt görüşleri vererek insan psikolojilerindeki çeşitliliğe değinen ve meselelerin çok yönlü değerlendirilmesine vesile olan bu edebiyat aynı zamanda dilin ikna gücünü göstermesi bakımından takdire şayandır.⁵ Bazen bir temanın, kurgulanan bir münazara eşliğinde güzel-çirkin, benzer-zıt yönlerinin ortaya konulması da yine klasik Arap edebiyatının özgün motiflerinden biri olarak belirmektedir.

Cimriliğin müsbet bir davranış olduğunu savunanların temel argümanlarının “teminat”, “emniyet”, “fakirlikten korunmak” gibi önlem ve korunmaya yönelik refleksler ekseninde olduğu görülür. Keza “tutum”, “iktisat” gibi kavramlar cimriliği kamufle etmek için cimrilere çokça kullanılan sözcükler arasında anılır (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 22). Şair İbnü’-t-Tûvbî (öl. 453(?)/1061) cimriliği övme sadedinde irat ettiği aşağıdaki beyitlerinde tam da yukarıda bahsedilen gerekçelere değinmiştir:

يَا لَأَمِي فِي اسْتِغَالِي بِحِفْظِ مَالٍ قَلِيلِ

الْبُخْلِ أَجْمَلُ بِالْحُرِّ رُ مِنْ سُؤَالِ الْبَخِيلِ

“Ey az olan malımı koruduğumdan ötürü beni kınayan

(Bilmez misin) Cimrilik, cimrilere el açmaktan çok daha yeğidir.” (er-Râgıb, 1999, s. 1/689).

Paradoks şairi olarak da bilinen İbnü’-r-Rûmî (öl.283/896 ise cimriliği akıllı olan herkes için yerinde bir davranış şekli olarak görür. Nitekim insanın toplum içindeki statüsünü ve değerini belirleyen en önemli faktör sahip olduğu maddi imkandır. Dolayısıyla bu değeri bahşedeni yani maddiyatı cimrilik ederek korumak ona karşı bir şükür ve ihsanda bulunmaktır. Şair bu mefhumu gayet veciz bir şekilde şöyle dile getirir.

لَا تَلْمُ الْمَرْءَ عَلَى بُخْلِهِ وَتُؤْمَرُ يَا صَاحِبَ عَالِي بَدْلِهِ

5 Câhiz’in cimriler hakkında yazdığı el-Buhalâ’ında da bu kabilden anekdotlara rastlamaktayız. Kitabın mukaddimesinde cimriliği, cimrilikle alakalı problemlerin cevabını cimrilerin ağzından dinlemek gerektiğini salık verir. Yine bu minvalde Câhiz’in *el-Mehâsin ve’l-edâd’ı*, Beyhâkî’nin *el-Mehâsin ve’l-Mesâvi’si*, es-Seâlibî’nin *Tahsinu’l-kabîh ve takbîhu’l-hâsen* adlı eserleri bu konuda derlenmiş eserlerdir. Bunların yanı sıra birçok Arap edebiyatı klasiğinde paradoks üslubuyla yazılmış konuları görebilmek mümkündür.

لَا عَجَبَ بِالْبُخْلِ مِنْ ذِي حَجِي يُكْرِمُ مَا يُكْرِمُ مِنْ أَجْلِهِ

“Yerme sakın cimriliğinden ötürü hiç kimseyi

Yereceksen dostum malını savurup harcayanı yer

Yoktur akli başında olanın cimrilik etmesinde şaşacak şey

Zira değer verilir seni değerli kılana.” (el-Vatvât, 2008, s. 33)

Cimriler kendilerini savunurken lehlerine olabilecek sözleri kullanmakta oldukça maharet sahibidirler. Bir cimrinin repertuarında yer alan hadis, mesel, vecize, şiir beyti gibi malzemeler kendini ve sahip olduğu ahlakı savunmak için oldukça elverişli materyallere dönüşür. Cimrilerin dilinde pelesenk olan aşağıdaki vecize bunun örneklerinden biridir:

حَفِظْ مَا فِي يَدِكَ حَيْرٌ مِنْ طَلَبِ الْقَطْلِ مِنْ أَيْدِي النَّاسِ

“Elinde olanı muhafaza etmek insanlara el açmaktan iyidir.” (es-Seâlibî, t.y.-a, s. 136).

Bilgeliği kadar cimriliği ile de meşhur olan filozof Kindi’nin (öl.252/866), cimriliği övme sadedinde söylediği sözlerle bakıldığında yine yukarıda bahsedilen gerekçelere dayandığı görülür. Kindi’ye göre malı hususunda cömert davranan kimse aslında bu cömertliği farkında olsun veya olmasın koruyup kollaması gereken canı hususunda göstermiştir. Nitekim insanın hayatını idame ettirebilmesi, her şeyden önce maişetin temini ile mümkündür (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30). Kindi devamında şöyle der: Evet/ نعم demek malı, hayır/ لا demek belaları defeder (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30). Bundan kastı cömert davranarak taleplere olumlu yanıt vermek malın yok olmasına, dolayısıyla maişet sıkıntısına düşülmesine neden olur. Cimrilik edip talepleri geri çevirmek ise tam tersine malın muhafazasını ve maişetin güvence altına alınmasını sağlar. Filozofa göre “tutum, iktisat, ıslah” gibi kavramların cimriliği mazur göstermek için cimrilere uydurduğu iddiası aslında tam da cömertliği savunanların yaptığı işidir. Zira onlar değil mi ki israfı cömertlik, züppeliği bonkörlük, kişinin kendini ve geleceğini karartmasını asalet olarak adlandıranlar (el-Câhiz, 1998, s. 124). Devamla şöyle der: Nasıl olurda insan başkalarının ihtiyacını karşılamak için kendi çoluk çocuğunun perişan eder. Bu her şeyden önce Hz. Peygamberin *إِنْدَا مَن تَعُولُ* “Önce yakın çevrene malını harca.” hadisine tezattır (el-Câhiz, 1998, s. 125); (er-Râgıb, 1999, s. 1/580)”number-of-volumes”:”2”,-publisher”:”Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam”,”publisher-place”:”Beyrut”,”title”:”Muhâdarâtü’l-üdebâ”,”author”:”[”family”:”Râgıb”,”given”:”el-İsfahânî”,”non-dropping-particle”:”er-”]”,”issued”:”[”date-parts”:”[”1999”]”]”,”locator”:”1/580”,”label”:”page”]”,”schema”:”https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json”} .

Arapların meşhur dört cimrisinden biri olan Ebu’l-Esved ed-Düelî (öl.69/688) cömertliği savurganlık olarak nitelendirenlerdendir. [الْجُودُ تَبْدِيرٌ]. Ona göre cömertler ayette geçen “Şeytanların kardeşleridir. / إِنَّ الْمُبْدِرِينَ إِخْوَانُ الشَّيَاطِينِ” ifadesine muhatap olanlardır (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 60). Cimriliği ise şu sözlerle savunur: “İsteklere karşı cimri olmasaydık o vakit bizden istekte bulunanlardan daha kötü duruma düşerdik.” (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30).

Cimriler kadrosunun bir diğer önemli ismi olan Ali b. Cehm (öl. 249/863) cimriliği zimnen şöyle över: “Çalıştığı halde bağış yapan ahmaktır; çalışmadığında bağış yapan delidir, elde ettiği kârdan bağışta bulunan cahildir; kurnazlıkla kazandığını bağışlan ise kalbi mühürlenmiş, gözü kulağı alınmıştır.” (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30). Cimriliğin hararetli savunucularından Sehl b. Hârûn (öl.215/230) ise şöyle demektedir: “Şaşırıyorum insanlara doğrusu; tutumlu olmayı cimrilik, israfı

cömertlik olarak görüyorlar.” (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30). Bir başka cimri ise şöyle der: “Cömertlik mi, bırakın sultanların olsun, zaten beş para etmez.” (es-Seâlibî, t.y.-c, s. 30).

Câhiz *Kitâbu'l-buhalâ*'da cimri dostu Muhammed el-Huzâmî (öl.?) ile arasında geçen bir diyalogdan bahseder. Huzâmî'nin cimriliğe toz kondurmadığı diyalog şöyledir:

Câhiz: Bir keresinde Huzâmî'ye kendisine cimri denilmesinden rahatsız olup olmadığını sordum. O da bana şöyle cevap verdi: Allah cimri diye anılmama zeval vermesin dostum.

Câhiz: Neden böyle diyorsun?

Huzâmî: Cimri, malı mülkü olana denir. Malım mülküm olsun da ister cimri desinler ister pinti umurumda olur mu sanırsın.

Câhiz: Falan cömerttir denildiğinde de kişinin mal ve mülk sahibi olduğu ifade edilmiş olmaz mı? Cömert demekle üstelik bir de övülmüş olur. Fakat cimri denildiğinde her ne kadar mal ve mülk sahibi olduğu bilgisi verilse de diğer taraftan yerilmiş olur. Dolayısıyla “cimri” denilmesini “cömert” denilmesine yeğlemekle kusurlu ve adi olan bir vasfı tercih etmiş sayılmaz mısın bu durumda?

Huzâmî: dediğin gibi değil dostum; ikisi arasında önemli bir nüans var. Câhiz: Nedir o dostum, anlat da bilelim o vakit.

Huzâmî: Cimri denildiğinde, bir malın kişinin mülkünde kalmaya devam ettiği ifade edilmiş olur. Cömert denildiğinde ise tam aksine, malın kişinin elinden çıktığı söylenmiş olur. Özetle dostum, cimri kelimesi bir yergiyle birlikte malın korunduğuna delalet eder. Cömert kelimesi ise övgüyle birlikte malın elden çıktığını beyan eder. Mal ve mülk insan için bir göz aydınlığı, bir fayda, bir şeref, bir izzettir. Övgü denilen şey ise bir rüzgâr, bir eğlence gibidir; gelir geçer. Bunlara değer verip önemsemek basitlik ve karaktersizliktir. Vallahi insan şöyle bir aç ve açıkta kalsın, sevdiklerini kaybetsin, düşmana karşı gülünç olsun da o çok rağbet ettiği “övgü” ona bir yarar sağlasın (el-Câhiz, 1998, s. 71).

Bazı zevatın ise cimrilikten onur duyduğu hatta haklarında “cimri” diye bahsedilmesini temenni ettikleri görülür. Böylelikle insanların “istekte” bulunma ümidini kendilerinden kesilmiş olacak, onlarda cimriliklerini gönüllerince yaşayabileceklerdir. Cimrilerin pirlereinden sayılan Ahmet b. Halef (öl.?) tam da bu zevattan biridir (el-Câhiz, 1998, s. 70). Her fırsatta medhü senâda bulunduğu cimriliği kendisinde eşsiz bir nitelik olarak görür. Öyle ki meleklerin Allah katındaki değer ve şerefini bile cimrilikle ilişkilendirerek kendisine pay çıkarmaya çalışır. Ona göre meleklerin şeref ve üstünlüğünün izahı şöyledir:

“Meleklerin üstün ve değerli varlıklar olmalarının sebebi nedir bilir misiniz dostlar? Çünkü geçim dertleri, harcamak zorunda oldukları malları yoktur. Başlarında “Ver, şunu da isteriz.” deyip dırdır eden çocukları da yoktur. Allah onları bu şeylerle imtihan etmemiştir.” (el-Câhiz, 1998, s. 70).

Keza Ahmet b. Halef'in dostlarıyla arasında geçen bir diyalog, cimriliğin methi ve cimrilerin ikna kabiliyetini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Diyalog şöyledir:

“Dostları arasında davet sırası nihayet kendisine gelen Ahmet b. Halef sıkıla sıkıla, homurdanarak onları yemeğe davet eder. Yemekler yenip sofradan kalkılınca dayanamayıp şöyle der: Kendisinden daha yüce olmayan Allah adına size sorarım dostlarım: Şimdi mi daha varlıklım ben yoksa siz yemeği yemeden önce mi?

Dostları: Şüphesiz yemekten önce dostum, derler.

Ahmet: Peki şimdi mi yoksa yemekten önce mi daha fakirdim, der?

Dostları: Tabi ki yemekten sonra, derler.

Ahmet: O halde beni fakirleştirip, zenginliğimi yok eden bu türden davetleri yapmıyor olmamdan ötürü beni kim kınaya bilir sevgili dostlarım.” (el-Câhiz, 1998, s. 68).

Sonuç

İslam öncesi Arap toplumunun en belirgin meziyetlerinden biri sayılan cömertliğin her fırsatta şiir, hitabet, hikâye gibi edebiyat türlerinde övüldüğü, buna mukabil cimriliğin şiddetle yerildiği görülür. Bu malzemelere bakıldığında cimri mefhumunu ifade etmek için çeşitli kelimelerin vazedilmiş olduğu müşahede edilir. Cimriliğin kemiyet ve keyfiyeti, cimrilik edenin tutum ve davranışı gibi hususlarda bilgi veren bu kelimeler, cimri karakterinin çok yönlü tahlil edilmesine katkı sağlamıştır.

Edeb literatürünün üzerinde titizlikle durduğu konulardan biri cimriliğin mahiyeti olmuştur. Bir taraftan cimriliğin tabiatı hakkında tanımlamalarda bulunan ilim ehli, diğer taraftan cimriliğin farklı psikolojik tutum ve davranışlarla olan alakasını saptama hususunda gayret göstermişlerdir. Bu çalışmaların modern psikoloji alanındaki cimrilik üzerine yapılan araştırmalarla da örtüştüğü görülmektedir. Her iki dönemde de cimrilik, “korkaklık” “kaygı” “endişe” gibi bir takım duygusal reaksiyonlarla ilişkilendirilmiştir.

Klasik edebiyat eserlerinde cimriliğin çokça işlenmiş olmasını yalnızca edebî zevk ve estetik kaygılarla sınırlamak mümkün görünmemektedir. Edebiyatın ötesinde ahlâkî normların ve toplumun ıslahını da hedefleyen bu kaynaklar birçok sorunun çözümünü cimriliğin odağında aramışlardır. “Zengin/fakir cimriler”, “misafire cimrilik edenler” gibi tasniflerle cimrilik kavramını tek düzeylikten çıkararak edipler, aynı zamanda sosyal psikoloji ve antropoloji çalışmalar için elverişli bir zemin oluşturmuşlardır.

Klasik Arap edebiyatı eserlerinde çokça karşılaşılan paradoks edebiyatının güzel örneklerinden biri de cimrilik ve cimriler hakkında olmuştur. Cimriliği cimrilerin ağzından dinleme fırsatı veren bu yapıt, insanı fikri monotonluktan kurtardığı gibi düşünce çeşitliliğinin artırılmasına da ivme kazandırmıştır.

Edeb kaynaklarında mizahi bir hüviyet kazanan cimriler, tarihi süreç içerisinde güldürü edebiyatının önemli figürleri olagelmışlerdir. Cimrilikle alakalı sorulara verdikleri esprili yanıt ve izahlar bu kişileri cemiyet ortamlarının aranan tipleri haline getirmiştir. Bunlara ilaveten bazen mizah içerikli bir cimri hikayesi vasıtasıyla toplumsal meselelere ve devlet idaresiyle ilgili sorunlar ele alınarak belli tenkitlere tabi tutulmuştur.

Kaynakça

Aristo. (1924). *‘İlmü’l-ahlâk ilâ Nikomakhos* (Ahmed Lütfi es-Seyyid, Çev.; 1. bs, 1-2). Dârü’l-kütübi’l-Misriyye.

Ebû Mansûr, es-S. (t.y.). *El-Îcâz ve’l-İcâz*. Mektebetü’l-Kur’ân.

Ebû Mansûr, es-S. (2002). *Fikhü’l-luga ve sırrü’l-‘Arabiyye* (1. bs). İhyâü Tûrâsi’l-‘Arabî.

Ebû Tâlib el-Mekkî, E. T. M. b. A. b. A. el-Acemî. (2005). *Kâtü’l-kulûb* (2. bs, 1-2). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

Ebû’l-Bekâ el-Kefevî. (t.y.). *El-Külliyât* (C. 1). Müessesetü’r-Risâle.

el-Âbî, E. S. M. b. el-Hüseyn. (2004). *Nesrû’d-dürri fi’l-muhâdarât* (1. bs, 1-7). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

el-Bâcî, E.-V. S. b. H. b. S. (1996). *En-Nasihatiü’l-velediyye* (1. bs, 1-1). Dârü’l-Vatan.

el-Beyhaki, E. B. A. b. el-H. b. A. (2003). *Şuâbü’l-îmân* (1. bs, 1-14). Darü’s-Selefiyye.

el-Câhiz, E. O. A. b. B. b. M. (1998). *Kitâbü’l-Buhalâ* (2. bs). Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl.

el-Câhiz, E. O. A. b. B. b. M. (2002). *Kitâbü’l-Mehâsin ve’l-ezdâd*. Dârü ve mektebetü’l-hilâl.

el-Gazzâlî, E. H. M. b. M. b. M. b. A. (1996). *Mizânü’l-amel* (1. bs, 1-1). Dârü’l-Meârif.

el-Gazzâlî, E. H. M. b. M. b. M. b. A. (2010). *İhyâü ‘ulûmi’d-dîn* (1-4). Dârü’l-Marife.

el-Hârizmî, E. B. C. M. b. A. et-Taberî. (t.y.). *Müftdü’l-ulûm ve mübîdü’l-hümûm* (1-1). el-Mektebetül-‘Unsurîye.

el-Husrî, E. İ. İ. b. A. b. (İbrâhîm b.) T. el-Ensârî. (t.y.). *Zehrü’l-âdâb ve semerü’l-elbâb* (1-4). Dârü’l-Cîl.

el-Mâverî, E.-H. A. b. M. (1986). *Edebü’d-dünyâ ve’d-dîn*. Dârü Mektebeti Hayât.

el-Müberred, E.-A. M. b. Y. b. A. b. U. (1997). *El-Kâmil fi’l-luga ve’l-edeb* (1-4). Dârü’l-Fikri’l-‘Arabî.

el-Vatvât, E. A. C. M. (2008). *Gurerü’l-hasâisi’l-vâziha ve’urerü’n-nekâisi’l-fâziha*, (1. bs). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

en-Nüveyrî, A. b. A. (2002). *Nihâyetü’l-ereb fi funûni’l-edeb* (1. bs, 1-33). Dârü’l-Kütüb ve’l-Visâki’l-Kavmiyye.

er-Râgîb, el-İ. (1999). *Muhâdarâtü’l-üdebâ* (1-2). Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam.

es-Seâlibî, E. M. (t.y.-a). *El-Letâ’if ve’z-zarâ’if*. Dârü’l-Menâhil.

es-Seâlibî, E. M. (t.y.-b). *Resâilü’s- Seâlibî*.

es-Seâlibî, E. M. (t.y.-c). *Tahsinü’l-kabîh ve takbîhu’l-hasen* (C. 1). Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam.

es-Seâlibî, E. M. (1981). *Et-Temsîl ve’l-muhâdara* (2. bs). ed-Dârü’l-Arabiyyetü li’l-Kitâb.,

es-Semerkindî, E.-L. İ. N. b. M. b. A. b. İ. (t.y.). *Tenbîhü’l-gafilîn* (2000. bs, 1-1). Darü İbn Kesîr.

Esra, İ. (2023). Sosyo-Psikolojik ve Dinî Yönleriyle Cimrilik Üzerine Bir Değerlendirme. *Mizânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 16, 99-122.

es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, E.-H. A. b. M. b. A. (1983). *Et-Ta’rifât* (C. 1). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

eş-Şerîşî, A. b. A. (2006). *Şerhu makâmâtü’l-Harîrî* (1-3). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

et-Tevhidî, E. H. (1988). *El-Basâir ve’z-zehâir* (1. bs, 1-10). Dârü Sâdır.

ez-Zemahşerî, E.-K. M. b. Ö. b. M. (1991). *Rebî’ü’l-ibrâr* (1-5). Müessesetü’l-A’lemî.

Fahreddin er-Râzî, E. A. M. b. Ö. b. H. (1999). *Mefâtihu’l-gayb* (3. bs, 1-32). Dârü İhyâi’t-Tûrâsi’l-‘Arabî.

Faruk, Ö. (2015). Kur’an’da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 59-91.

Hatîb el-Bagdâdî, E. B. A. b. A. b. S. (2000). *El-Buhalâ* (1-1). Darü İbn Hazm.

Hatîbzâde, M. M. (2002). *Ravzu’l-ahyârî’l-müntehab min Rebî’i’l-ibrâr* (1. bs). Dârü’l-Kalemi’l-‘Arabî.

İbn Abdülber en-Nemerî, E. Ö. C. Y. b. A. b. M. (1962). *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis* (1-3). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

İbn Hibbân, E. H. M. b. H. b. A. el-Büstî. (t.y.). *Ravzatü’l-‘ukalâ ve nüzhetiü’l-fuzalâ* (1-1). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

İbn Kuteybe, E. M. A. b. M. b. K. ed-Dîneverî. (1997). *‘Uyûnü’l-ahbâr* (1-4). Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye.

İsfahânî, R. (1991). *El-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân* (1-1). Dârü’l-Kalem.

Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid, et-T. (1996). *Keşşâfü Istilâhati’l-Funûn ve’l-‘Ulûm* (1. bs, 1-2). Mektebetü Lübnân Nâşirûn.

Muhammed, E., & Emin, U. (2019). Klasik Doğu ve Batı Edebiyatındaki Cimri Karakteri: Câhiz ve Moliere Örneği. *Bilimname*, 2019(39), 321-354.

Muhammed Haccî. (1981). *Zehrü’l-ekem fi’l-emsâl ve’l-hikem* (1. bs, 1-3). Dârü’s-Sekâfe.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, E. Z. (2014). *Et-Tevekkül* (1. bs, 1-1). Dârü’l-Meymân.